

1

OPOTUNTEJA JA ERITYISTÄ TUKEA

Ohjaus ja tuki koulutusjärjestelmässä

*Markku Jahnukainen, Joel Kivirauma, Linda Maria Laaksonen,
Anna-Maija Niemi & Janne Varjo*

Suomalaisen koulutusjärjestelmän lähtökohtia on koko ikäluokan kouluttaminen – tavoitteena on, että jokainen yksilö kouluttautuisi niin pitkälle kuin mahdollista. Koulujen ja oppilaitosten järjestämä opinto-ohjaus on perinteisesti mielletty keinoksi saavuttaa tämä tavoite. Jo peruskoulua edeltäneessä rinnakkaiskoulutusjärjestelmässä ammatinvalinnanohjaus oli osa kansalaiskoulujen opetussuunnitelmaa. Oppikouluissa puolestaan ammatinvalinnanohjauksesta huolehti erityinen yhdysopettaja yhteistyössä työvoimaviranomaisten kanssa.¹

Peruskoulu-uudistuksen aikana 1970-luvulla ohjauksen tehtäväksi määriteltiin itsenäisten, aktiivisten ja sopeutumiskykyisten kansalaisten tuottaminen. Käytännössä tarkoitus oli ohjata oppilaita suhtautumaan myönteisesti itsenäiseen opiskeluun, jotta he kykenisivät suoriutumaan siitä osana koulunkäyntiään. Ohjauksen tavoitteena oli myös auttaa oppilaita hahmottamaan taipumuksiaan ja mielenkiinnon kohteitaan sekä harjaantumaan oman uransa suunnitteluun ja sitä koskevaan päätöksentekoon. Lisäksi tavoitteena oli sisällyttää kaikkiin oppiaineisiin ammatteja ja työelämää kuvaavia aineksia.²

Nykyisin koko ikäluokan koulutuksen periaate jatkuu myös toisen asteen koulutuksessa. Vuonna 2013 voimaan tullut koulutustakuu tarkoittaa, että kaikille peruskoulun päättävälle nuorille taataan koulutuspaikka esimerkiksi lukiossa, ammatillisessa oppilaitoksessa, oppisopimuskoulutuksessa, työpajassa, tai kuntoutuksessa.

Ohjauksen ja tuen tietoisesta kehittämisestä huolimatta suomalainen koulutusjärjestelmä sisältää joitain niiden katveeseen jääviä vaiheita, joista keskeisin on nimenomaan siirtymä peruskoulusta toisen asteen koulutukseen. Tämä siirtymä on suomalaisessa järjestelmässä poikkeuksellisen merkittävä. Silloin nuorten koulutuspolut alkavat moninaistua ja erilaistua, kun verraten yhdenmukaiset peruskouluvuodet jäävät taakse. Vaikka lukio ja ammatillinen koulutus eivät ole osa oppivelvollisuutta, toisen asteen koulutuksen suorittamiseen suhtaudutaan yleisesti eräänlaisena velvollisuutena. Niin ikään mahdollisuuksia edetä työelämässä ilman toisen asteen tutkintoa on pidetty rajallisina ja sattumanvaraisina.³ Julkisessa keskustelussa onkin ehdotettu toisen asteen koulutuksen sisällyttämistä oppivelvollisuuteen, ja vuonna 2019 se nostettiin myös Antti Rinteen hallituksen hallitusohjelman tavoitteisiin.⁴ Ehdotus ei kuitenkaan ole uusi – asiasta on keskusteltu aika ajoin jo yli puoli vuosisataa.⁵

Vuosituhanen vaihteessa suomalaisessa koulutuspolitiikassa keskustelussa alettiin puhua *nivelvaiheesta*, kun viitattiin erilaisiin siirtymiin koulutusasteiden rajakohdissa. Termi on sittemmin vakiintunut tarkoittamaan erityisesti peruskoulun jälkeistä siirtymää, jolloin riski koulupudokkuuteen, koulutuksen ulkopuolelle jäämiseen ja koulutuksen keskeyttämiseen on suurimmillaan.⁶

Aiempi tutkimus on osoittanut, että nivelvaiheet ja koulutussiirtymät voivat olla haastavia etenkin erityistä tukea

tarvitseville ja maahanmuuttotaustaisille nuorille.⁷ 1990-luvun alkupuolelta lähtien koulupudokkuutta ja koulutuksen keskeyttämistä onkin usein tarkasteltu osana syrjäytymisilmiötä.⁸ Niinpä ohjauksen ja erityisopetuksen yhdeksi keskeiseksi tehtäväksi on muotoutunut koulutuksellisen syrjäytymisen ehkäiseminen.⁹ Siirtymiä on pyritty tukemaan yksilöllisemmän opinto-ohjauksen avulla mutta myös erityisopetukseen kuuluvalla siirtymäsuunnitteluksi (*transition planning*)¹⁰ kutsutulla menettelyllä, joka esimerkiksi Yhdysvalloissa on lakisääteistä.¹¹

Siirtymien tukemiseksi koulutusjärjestelmään on lisätty myös vaihtoehtoisia etenemisreittejä ja nivelvaiheen koulutusvaihtoehtoja. Vanhin näistä on niin kutsuttu jatkokoulu, jonka perustalle 1970-luvulla muodostettiin edelleen toiminnassa oleva kymppiluokka eli *perusopetuksen lisäopetus*.¹² Tämän rinnalle on kehitetty erilaisia *ammattilliseen koulutukseen ja työelämään valmentavia koulutuksia* (VALMA ja TELMA), jotka uudistuivat vuonna 2015. Yksi uudistuksen tavoitteista oli purkaa aiempaa kohderyhmiin (vammaisiet, maahanmuuttotaustaiset ja syrjäytymisvaarassa olevat henkilöt) perustuvaa jaottelua yhdistämällä kaikki valmistavat ja valmentavat koulutukset yhdeksi vuoden mittaiseksi ammatilliseen peruskoulutukseen valmentavaksi koulutukseksi. Tämän uuden VALMA-koulutuksen nimestä ja koulutussisällöistä poistettiin kohderyhmiin viittaavat termit, kuten ”vammainen” ja ”maahanmuuttaja”. VALMAN ulkopuolelle on kuitenkin rajattu työhön ja itsenäiseen elämään valmentava TELMA-koulutus, joka suunnataan vaikeammin vammaisille opiskelijoille.¹³ Uusin tulokas nivelvaiheen koulutusten kentällä on maahanmuuttotaustaisille nuorille suunnattu *lukioon valmentava koulutus*. Tätä LUVA-koulutusta on järjestetty vuodesta 2014, ja toistaiseksi opiskelupaikkoja on tarjolla vain suurimmissa kaupungeissa.¹⁴

Edellä esiteltyjen, opetussuunnitelmaperustaisten nivelvaiheen koulutusvaihtoehtojen lisäksi eri puolilla Suomea on tarjolla monia muitakin kuntouttavia, valmentavia ja ohjaavia koulutuksia, jotka voivat olla esimerkiksi projekti- tai työpajamuotoisia ja joita järjestävät useat eri toimijat. Vaihtoehtojen kirjo kertookin siitä, että ohjaukselle ja tuelle on erityinen tarve oppivelvollisuuskoulun jälkeisissä koulutuksellisissa siirtymissä.

Millaisia suomalaisen koulutusjärjestelmän ohjauksen ja tuen rakenteet sitten ovat niitä määrittelevien asiakirjojen mukaan?

OHJAUS PERUSOPETUKSESSA

Perusopetuksen oppilaitoksille on laadittava erityinen ohjaussuunnitelma osana opetussuunnitelmatyötä. Vuoden 2015 alusta voimaan tulleiden *Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden* mukaan koulun ohjaussuunnitelmassa kuvataan oppilaanohjauksen järjestämisen rakenteet, toimintatavat, työn- ja vastuunjako sekä monialaiset verkostot, joita tarvitaan ohjauksen tavoitteiden toteutumiseksi. Suunnitelmassa kuvataan myös kodin ja koulun ohjausyhteistyö, koulun työelämäyhteistyö sekä työelämään tutustumisen järjestelyt.¹⁵ Ohjaussuunnitelman tavoitteiden toteutumista arvioivat sekä koulutuksen järjestäjä itse että Kansallinen koulutuksen arviointikeskus (Karvi).¹⁶

Perusopetuksen ala- ja yläluokilla ohjaus järjestetään eri tavoin. Alakoulussa eli vuosiluokilla 1–6 luokanopettajat antavat ohjausta koko luokalle osana eri oppiaineiden sisältöjä. Opetussuunnitelman perusteissa ilmaistaan selkeästi, että yksi alakoulun ohjauksen tavoitteista on oppilaiden valmistaminen tekemään koulutusta koskevia valintoja. Käytännössä tämä

MITÄ JA MITEN TUTKIMME?

Tarkastelemme koulutusjärjestelmän ohjauksen ja tuen rakenteita sekä niiden kehitystä analysoimalla koulutusjärjestelmän toimintaa ja sisältöjä säänteleviä ohjausasiakirjoja. Tarkoituksena on kuvata sitä, miten järjestelmä ohjaa ja tukee koulutussiirtymiä sekä millaisia tavoitteita ja malleja toiminnalle annetaan.

Tutkimusaineiston muodostavat keskeisimmät suomalaiset opetussuunnitelmien perusteet eri koulutusasteilla ja -muodoissa. Näitä ovat *Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet*, *Lisäopetuksen opetussuunnitelman perusteet*, *Ammatilliseen peruskoulutukseen valmentava koulutus*, *Ammatillisten perustutkintojen perusteet*, *Lukiokoulutukseen valmistavan koulutuksen opetussuunnitelman perusteet* ja *Lukion opetussuunnitelman perusteet*. Näiden lisäksi hyödynnämme koulutusta koskevia lakitekstejä.

Menetelmänä on tekstianalyysi eli tässä tapauksessa asiakirjojen sisällön tulkinta erityisesti ohjauksen ja soveltuvin osin myös erityisopetuksen järjestämisen näkökulmista. Tekstin tematisoinnin tai kategorisoinnin sijasta analysoimme siinä esiintyviä painotuksia ja muotoiluja. Kiinnitämme huomiota erityisesti siihen, miten maahanmuuttotaustaisten opiskelijoiden tuen tarve otetaan huomioon.

merkitsee huoltajien osallistamista ohjaukselliseen yhteistyöhön jo alkuopetuksessa. Myös oppilaiden työelämä tietoutta aletaan kartuttaa jo varhain:

Perusopetuksen alkuvaiheessa luodaan pohja kodin ja koulun yhteistyölle oppilaanohjauksessa. Oppilaanohjauksella tuetaan oppilaita ja huoltajia tekemään

ensimmäisiä koulutukseen liittyviä valintoja ja näkemään valintojen merkitys tulevien opintojen kannalta. Ammatteihin ja työelämään tutustuminen aloitetaan luokan tai koulun sisäisistä tehtävistä sekä oppilaan lähipiirin ammateista.¹⁷

Opetussuunnitelman perusteet asettavat alakoulun ohjaukselle laajoja yhteiskunta- ja työvoimapolitiittisia tehtäviä: tavoitteena on edistää oikeudenmukaisuutta, yhdenvertaisuutta, tasa-arvoa ja osallisuutta sekä ehkäistä syrjäytymistä koulutuksesta ja pitkällä aikavälillä työelämästä. Oppilaanohjaus myös kehittää sellaisia tietoja ja taitoja, jotka tulevaisuudessa edistävät osaavan työvoiman saatavuutta sekä osaamisen kysynnän ja tarjonnan yhteensovittamista.

Perusopetuksen vuosiluokilla 7–9 päävastuu oppilaanohjauksen toteuttamisesta on opinto-ohjaajalla, ja se on tuntijaossa määriteltä oppiaine (vähintään kaksi vuosiviikkotuntia).¹⁸ Ohjauksen tehtävänä on selkeyttää opiskeltavien aineiden merkitystä jatko-opinnoille ja työelämätaidoille sekä laajentaa oppilaiden käsityksiä työelämästä, työtehtävistä, yrittäjyydestä, tulevaisuuden osaamistarpeista ja omasta osaamisestaan.

Erityisesti ”opintojen nivelvaiheet” sekä ”työuran siirtymät” ovat opetussuunnitelman perusteiden mukaan keskeisiä ohjauksen kohteita. Osana yläkoulun opinto-ohjausta oppilaat opetetaan käyttämään ja hyödyntämään erilaisia tieto-, neuvonta- ja ohjauspalveluita. Ohjauksella pyritään vahvistamaan oppilaiden toimijuutta ja oma-aloitteisuutta koulutus- ja uravalintoihin koskevassa päätöksenteossa (toimijuudesta ks. osa IV). Ohjauksen tehtävänä on myös edistää peruskoulun saattamista loppuun sekä tukea siirtymistä sen jälkeisiin opintoihin, mitä varten yhteishaun yhteydessä järjestetään erityistä jatkosuunnittelua.¹⁹

Yläkoulussa ohjausmuotoina ovat yksilöllisiin kysymyksiin syventyvä henkilökohtainen ohjaus, pienryhmäohjaus ja luokkamuotoinen ohjaus. Henkilökohtainen ohjaus tarjoaa oppilaalle mahdollisuuden keskustella opinnoistaan, koulutus- ja ammatinvalinnasta sekä elämäntilanteestaan. Pienryhmäohjauksessa käsitellään sellaisia kysymyksiä, jotka ovat kaikille ryhmän jäsenille yhteisiä tai henkilökohtaisuudessaan huolimatta jaettavissa ryhmän kanssa.²⁰ Luokkamuotoisella ohjauksella taas tarkoitetaan lukujärjestykseen merkittyjä opinto-ohjauksen tunteja.

Varsinaisen opinto-ohjauksen lisäksi oppilaille järjestetään perusopetuksen vuosiluokkien 7–9 aikana työelämään tutustumisen jaksoja (TET) koulutus- ja ammatinvalintojen perustaksi ja työn arvostuksen lisäämiseksi. Tarkoituksena on, että oppilas saa omakohtaisia kokemuksia työelämästä ja amma-teista aidossa työympäristössä.²¹

Oppilaiden ohjausta määrittävänä asiakirjana *Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet* ei juurikaan ota huomioon maahanmuuttotaustaisia oppilaita tai heidän mahdollisia ohjauksellisia erityistarpeitaan. Havainto on kiinnostava, sillä maahanmuuttotaustaisille oppilaille tarjottavan suomi tai ruotsi toisena kielenä -oppimäärän (S2/R2) järjestämistä käsitellään opetussuunnitelman perusteissa yksityiskohtaisesti. Opetushallitus on kuitenkin määritellyt tavoitteeksi tukea maahanmuuttotaustaisten nuorten opiskelunvalmiuksia sekä oppivelvollisuusiän ylittäneiden maahan muuttaneiden nuorten mahdollisuuksia peruskoulun suorittamiseen. Opetuksessa noudatetaan valtakunnallisia perusopetuksen opetussuunnitelman perusteita, mutta lisäksi tulisi ottaa huomioon oppilaan tausta, äidinkieli, kulttuuri, maahanmuuton syy sekä maassa-oloaika.²²

OHJAUS AMMATILISESSA KOULUTUKSESSA

Ammatillisen oppilaitoksen opiskelijalla on lain mukaan oikeus saada opetusta ja ohjausta, joka mahdollistaa perustutkinnon tai opetussuunnitelman perusteiden mukaisten ammattitaitovaatimusten ja osaamistavoitteiden saavuttamisen. Opiskelijalla on lisäksi oikeus henkilökohtaiseen ja muuhun tarpeelliseen opinto-ohjaukseen.²³

Ammatillisen koulutuksen järjestäjän opetussuunnitelmassa linjataan opinto-ohjauksen toteuttamisen yleiset periaatteet, siihen osallistuvien tehtävät ja työnjako sekä kuvataan, miten ohjausta toteutetaan henkilökohtaisena ohjauksena, ryhmäohjauksena ja opintoihin liittyvänä ohjauksena. Ammatillisissa oppilaitoksissa ohjauksella tarkoitetaan ”opetukseen ja työpaikalla järjestettävään koulutukseen liittyvää ohjausta, joka on jokaisen opetustyöhön osallistuvan eli opettajien ja työpaikkaohjaajien vastuulla”.²⁴ Vastuu opinto-ohjauksesta kuuluu koko oppilaitokselle ja jokaiselle opettajalle osana opetustyötä, mutta ohjauksen suunnittelusta vastaa pääasiassa opinto-ohjaaja.

Myös ammattiin opiskelevien tulee saada ohjausta yksilöllisiin valintoihinsa, jotta he voivat suunnitella opintonsa omien tavoitteidensa ja valmiuksiensa mukaan. Suunnittelua varten on saatava riittävästi tietoa perustutkinnoista ja niiden osista, valinnan mahdollisuuksista omassa ja muissa oppilaitoksissa sekä valintojen perusteella hankitun osaamisen tuottamasta kelpoisuudesta erilaisiin työtehtäviin.²⁵

Henkilökohtainen osaamisen kehittämissuunnitelma (HOKS) on työkalu, jonka avulla opiskelijan yksilölliset tarpeet, valinnat ja aiempi osaaminen nivoutuvat osaksi ammatillisia opintoja. Ajatuksena on, että opiskelijan aiempi osaaminen tunnustetaan ja tunnustetaan. Lisäksi suunnitellaan tulevan osaamisen hankkimisen tapoja ja sisältöjä sekä opinnoissa

tarvittavia ohjaus- ja tukitoimia. Ammatillisen koulutuksen järjestäjän tulee laatia HOKS yhdessä opiskelijan kanssa: mukana on opettaja sekä oppisopimuskoulutuksessa myös työpaikan edustaja. HOKSin tavoitteena on tukea opiskelijan omaa suunnittelua ja itseohjautuvuutta sekä sitouttaa ja motivoida opiskeluun koko koulutuksen ajaksi.²⁶

Ammatillisen koulutuksen ohjauksen periaatteet nojautuvat pitkälti ajatukseen siitä, että opiskelijat tekevät yksilöllisiä valintoja. Maahanmuuttotaustaisia opiskelijoita tai heidän mahdollisia ohjauksellisia erityistarpeitaan ei erikseen huomioida millään tavalla.

OHJAUS NUORTEN LUKIOKOULUTUKSESSA

Opinto-ohjaus muodostaa lukion toiminnassa kokonaisuuden, joka tukee opiskelijaa lukio-opintojen eri vaiheissa sekä kehittää hänen valmiuksiaan tehdä koulutusta ja tulevaisuutta koskevia valintoja ja ratkaisuja. Opinto-ohjaajalla on päävastuu ohjauksen käytännön järjestämisestä sekä kokonaisuuden suunnittelusta ja toteutuksesta. Ryhmänohjaaja toimii opiskelijaryhmänsä lähiohjaajana. Aineenopettaja ohjaa opiskelijaa opettamansa aineen opiskelutaidoissa, auttaa häntä kehittämään oppimaan oppimisen taitoja ja tukee opiskelijoiden jatko-opintovalmiutta ja työelämätuntemusta oman oppiaineensa osalta. Ohjausta voidaan järjestää kurssimuotoisena opetuksena, henkilökohtaisena ja pienryhmäohjauksena, vertaisohjauksena sekä näiden yhdistelmänä.²⁷ Lukiokoulutuksen tuntijaossa opinto-ohjaukselle on määritelty kaksi pakollista kurssia.²⁸

*Lukion opetussuunnitelman perusteiden*²⁹ mukaan ohjauksen merkitys korostuu koulutuksen nivel- ja siirtymävaiheissa kolmella tavalla. Ensiksi oppilaitos antaa tietoa lukiokoulutuksesta

perusopetuksen oppilaille, heidän huoltajilleen, opinto-ohjajille ja opettajille sekä tarjoaa heille mahdollisuuksia tutustua opetukseen lukiossa. Toiseksi uudet opiskelijat perehdytetään oppilaitoksen toimintaan sekä koeviikkojen ja ylioppilaskirjoitusten kaltaisiin opiskelun käytänteisiin. Kolmanneksi opiskelijoille järjestetään lukioaikana mahdollisuuksia tutustua sekä työelämään että opiskeluun jatko-opintopaikoissa.

Ohjauksen yleinen tavoite on auttaa opiskelijaa ymmärtämään erilaisten lukioaikaisten valintojen vaikutus ura- ja jatko-opintomahdollisuuksiinsa. Lukio-opintojen etenemisen sekä jatko-opintoihin ja työelämään siirtymisen tueksi opiskelija laatii itselleen henkilökohtaisen suunnitelman, joka sisältää opiskelusuunnitelman, ylioppilastutkintosuunnitelman sekä jatko-opinto- ja urasuunnitelman. Opiskelija päivittää suunnitelmiaan oppilaitoksen ohjaushenkilöstön tuella.³⁰

Ohjauksen tavoitteena on edistää opiskeluvälmiuksien kehittymistä ja opintojen sujumista sekä tukea nuorta elämänsuunnittelun ja -hallinnan taidoissa. Opiskelijan toivotaan pystyvän urasuunnittelussaan ja päätöksenteossaan arvioimaan realistisesti omia edellytyksiään ja mahdollisuuksiaan. Jatko-opintoihin hakeutuminen on keskeinen lukion opinto-ohjauksen osa-alue erityisesti opintojen loppuvaiheessa. Pyrkimyksenä on, että opiskelija suunnittelee lukio-opintojaan siten, että hänellä on valmiudet hakeutua jatko-opintoihin välittömästi lukion jälkeen.

Edellä mainittujen tavoitteiden saavuttaminen edellyttää opiskelijalta hyviä tiedonhakutaitoja. Tämän vuoksi heitä on ohjattava ”monipuolisesti erilaisia opiskeluympäristöjä hyödyntäväksi, aktiiviseksi ja kriittiseksi tiedonetsijäksi, joka osaa myös soveltaa etsimäänsä tietoa.”³¹ Käytännössä opiskelijan on tunnettava keskeiset jatkokoulutuksiin, ammattialoihin ja urasuunnitteluun liittyvät tietolähteet, ohjauspalvelut ja sähköiset

hakujärjestelmät sekä osattava käyttää niiden informaatiota urasuunnittelun ja jatko-opintoihin hakeutumisen tukena.

Lukion opetussuunnitelman perusteissa ohjaus kiteytyy yksilöllisten koulutus- ja uravalintojen tukemiseen sekä lukio-opiskelun käytäntöjen haltuunottoon. Jälkimmäisen yhteydessä ”vieraskielisten” opiskelijoiden erityiset tarpeet ilmaistaan painokkaasti:³²

Vieraskielisiä opiskelijoita on informoitava heidän opiskelumahdollisuuksistaan ja tukijärjestelyistä lukiossa sekä heidän oikeuksistaan ylioppilastutkinossa.³³

Vuonna 2019 voimaan tulleessa uudessa lukiolaissa³⁴ ohjauksen merkitystä painotetaan entistä enemmän. Lukiolaisille pyritään tarjoamaan enemmän henkilökohtaista ohjausta opintojen aikana. Lisäksi ohjausta pyritään ulottamaan tarpeen tullen myös opintojen jälkeiseen aikaan. Oppilaitokset veloitetaan niin sanottuun jälkiohjaukseen, jos opiskelija on joko keskeyttänyt opintonsa tai jäänyt vaille jatko-opintopaikkaa.³⁵

OHJAUS LISÄOPETUKSESSA JA VALMENTAVISSA KOULUTUKSISSA

Perusopetuksen oppimäärän suorittaneille nuorille voidaan järjestää perusopetuslain mukaista yhden lukuvuoden kestävä lisäopetusta, joka voidaan toteuttaa myös eri järjestäjien yhteistyönä. Lisäopetuksessa voi korottaa päättötodistuksen arvosanoja, suorittaa ennalta esimerkiksi lukio-opintoja tai ammatillisen koulutuksen opintoja sekä tutustua työelämään ja eri koulutusvaihtoehtoihin. Opiskelijaksi voidaan ottaa nuori,

joka on saanut perusopetuksen päättötodistuksen samana tai edellisenä vuonna.

*Lisäopetuksen opetussuunnitelman perusteiden*³⁶ mukaan koulutus palvelee erityisesti niitä peruskoulun päättäneitä nuoria, joilla on tarvetta vahvistaa tulevaisuissa opinnoissa vaadittavia tietoja, taitoja ja motivaatiota tai jotka kaipaavat lisää aikaa tulevaisuutensa suunnitteluun. Tämän lisäksi lisäopetuksen tehtävänä on tukea opiskelijoiden elämänhallintaa ja vahvistaa edellytyksiä itsestä huolehtimiseen, muutosten kohtaamiseen ja valintojen tekemiseen.

Lisäopetuksessa opiskelijoiden kokonaisvaltainen ohjaus on kaikkien heidän kanssaan työskentelevien yhteinen tehtävä. Ohjaus toteutetaan perusopetuksen oppilaanohjauksen periaatteiden mukaisesti.³⁷ Työn erityisenä tavoitteena on tarjota opiskelijoille mahdollisuus parantaa edellytyksiään jatko-opintoihin ja tukea opiskelijoiden kiinnittymistä ajatukseen opintojen jatkamisesta. Lisäksi tarkoitus on vahvistaa ammatillista suuntautumista esimerkiksi työelämään tutustumisen ja työelämässä suoritettavien ohjattujen jaksojen avulla.

Henkilökohtaiset ohjaustavoitteet kirjataan jokaiselle opiskelijalle laadittavaan opiskelusuunnitelmaan. Sen avulla opiskelijaa autetaan suunnittelemaan lisäopetuksen jälkeisiä opintoja sekä tuetaan käytännön hakumenettelyissä. Opiskelijalla tulee olla mahdollisuus tutustua erilaisiin koulutusvaihtoehtoihin, kuten lukiokoulutukseen ja ammatilliseen koulutukseen, valmistaviin koulutuksiin, oppisopimuskoulutukseen ja työpajoihin.³⁸

Lisäopetuksen opetussuunnitelman perusteista välittyvä kuva, että ohjaus on hyvin yksilökeskeistä (”opinto-ohjauksessa korostuu opiskelijan henkilökohtainen ohjaus”³⁹), eikä maahanmuuttotilaisuuksia opiskelijoita oteta asiakirjassa esille ryhmänä, jolla olisi ohjauksellisia erityistarpeita.

Ammatilliseen peruskoulutukseen valmentavan koulutuksen (VALMA) tavoitteena on antaa opiskelijalle valmiuksia hakeutua ammatilliseen peruskoulutukseen sekä vahvistaa hänen edellytyksiään suorittaa ammatillinen perustutkinto. VALMAN tavoitteita ja sisältöjä määrittelevän asiakirjan mukaisesti opiskelijoiden tulee saada riittävästi ohjausta ja tukea opinnoissa sekä tietoa erilaisista jatkokoulutusmahdollisuuksista. Koulutuksen tavoitteena on parantaa opiskelijan oppimaan oppimisen taitoja ja vahvistaa opiskelunvalmiuksia tulevaisuutta varten. Ensisijainen kohderyhmä ovat perusopetuksen päättäneet nuoret, joilla on tarvetta VALMAN tarjoamille lisävalmiuksille ja -tuelle. Kohderyhmänä ovat myös eri syistä koulutuksen ulkopuolella olevat nuoret.⁴⁰

VALMA-koulutus uudistui vuonna 2015, jolloin maahanmuuttajien valmistava koulutus, ammattistartti sekä vammaisten opiskelijoiden valmentava ja kuntouttava koulutus yhdistettiin. Siitä huolimatta erilaisille opiskelijoille voidaan rakentaa yksilöllisiä ja joustavia opintopolkuja kohti ammatillista koulutusta ja työelämää.⁴¹ Nykyisissä VALMA-koulutuksissa sekä opiskelijoiden että kenties myös ryhmien väliset erot esimerkiksi tuen tarpeessa voivat olla suuria.

Toisin kuin perus- ja toisen asteen koulutuksissa, ohjaus ei esiinny VALMA-koulutuksen perusteissa erikseen nimettynä oppiaineena tai opiskelijalle tarjottavana palveluna. Kuitenkin koulutukseen sisältyy osa-alue nimeltä ”Ammatilliseen koulutukseen orientoituminen ja työelämän perusvalmiuksien hankkiminen”, joka sisältää runsaasti ohjauksellisia aiheita ja tavoitteita.

Opiskelija on selvillä kiinnostuksen kohteistaan sekä valmiuksistaan ja mahdollisista esteistään suhteessa koulutukseen ja työelämään. Opiskelija hankkii tietoa

koulutuksista, käytännön työelämästä ja ammateista. Hän oppii tekemään ammatinvalintaa, koulutusta ja elämänuraa koskevia valintoja ja ratkaisuja sekä hyödyntämään saamaansa palautetta.⁴²

Toisin kuin VALMA-koulutuksessa, maahanmuuttotautaisille ja vieraskielisille opiskelijoille järjestettävässä lukio-koulutukseen valmistavassa koulutuksessa (LUVA) ohjaus on erikseen määritelty osa oppimäärää (vähintään kaksi kurssia). *Lukiokoulutukseen valmistavan koulutuksen opetussuunnitelman perusteiden*⁴³ mukaan LUVAn tavoitteena on antaa opiskelijalle kielelliset ja muut tarvittavat valmiudet lukiokoulutukseen siirtymistä varten. Lisäksi koulutuksen tulee tukea opiskelijoiden edellytyksiä elinikäiseen oppimiseen ja itsensä kehittämiseen. Toisin sanoen heitä rohkaistaan toisen asteen opintoihin myös aikuisiällä. Tämän katsotaan edistävän yhteiskunnallista yhdenvertaisuutta sekä parantavan maahanmuuttotautistaisten henkilöiden mahdollisuuksia suorittaa lukiokoulutus.

LUVA-koulutuksessa ohjausta järjestetään henkilökohtaisena ja ryhmämuotoisena. Sitä antavat niin opinto-ohjaajat kuin aineenopettajatkin. Opinto-ohjaaja vastaa opiskelijan ohjauksesta kokonaisvaltaisesti opintojen aikana, ja aineenopettajat tutustuttavat opiskelijan oman oppiaineensa käsitteisiin ja tiedonkäsittelytapoihin. Ryhmämuotoisessa ohjauksessa käydään opiskelijoiden kanssa läpi lukio-opintojen vaatimukset ja mahdollisuudet.⁴⁴ Opiskelijaa ohjataan ja tuetaan LUVA-koulutuksen suorittamisessa ja lukio-opintoihin hakeutumisessa. Ohjauksen avulla opiskelija oppii suunnittelemaan opintonsa, tekemään yksilöllisiä ja tarkoituksenmukaisia valintoja, seuraamaan etenemistään opinnoissa ja arvioimaan omaa oppimistaan.

Ensimmäisen pakollisen opinto-ohjauksen kurssin tavoitteena on muun muassa, että opiskelija oppii tuntemaan suomalaisen lukion erityispiirteet ja opiskelukulttuurin sekä muodostaa realistisen käsityksen lukioon pääsyt mahdollisuuksista ja opiskelusta siellä. Toisella pakollisella opinto-ohjauksen kurssilla opiskelija oppii arvioimaan omia oppimistapojaan ja saa välineitä tiedon hankkimiseen ja tuottamiseen sekä sen luotettavuuden arviointiin. Opiskelijaa ohjataan hyödyntämään tieto- ja viestintäteknikkaa sekä kirjastojen palveluita. Henkilökohtaisessa ohjauksessa opiskelijan kanssa keskustellaan hänen opintoihinsa, tulevaisuuteensa ja elämäntilanteeseensa liittyvistä kysymyksistä sekä arvioidaan tarpeita kehittää opiskelutaitoja.

ERITYISOPETUSJÄRJESTELMÄN TARJOAMA TUKEA

Vaikka erityisopetusjärjestelmän historia ulottuu 1800-luvun lopulle eli aikaan ennen oppivelvollisuuskoulua, sen rooli koko ikäluokan koulutuksessa vahvistui vasta peruskoulujärjestelmään siirtymisen jälkeen. 1970-luvun lopulla matalan kynnyksen tukea alettiin suunnata yhä useammalla oppilaalla. Käytännön työstä vastasivat laaja-alaiset erityisopettajat.⁴⁵ Kattavan ja laajamittaisen tuen periaate vahvistui, kun vuonna 2011 voimaan tullut perusopetuslaki määritteli erityisopetuksen kolmiportaiseksi oppimisen ja koulunkäynnin tuen järjestelmäksi.⁴⁶ Se muodostuu koko ikäluokkaa koskevasta yleisestä tuesta, kohdennetummasta tehostetusta tuesta ja lähinnä aiempaa kokoaikaista erityisopetusta vastaavasta erityisestä tuesta. Perinteisesti erityisopetus on tarkoittanut erilaisia ryhmä- ja yksilöllisiä tukitoimia sekä oppimäärän yksilöllistämistä niin perusopetuksessa kuin toisen asteen ammatillisessa opetuksessakin.

Erityispedagogiikan alalla on pitkään keskusteltu siitä, onko erilaisilla vähemmistöryhmillä yliedustus erityisopetuksessa, etenkin erillään toimivissa erityisluokissa ja -kouluissa. Kysymys on ollut esillä taajaan varsinkin Yhdysvalloissa, missä se on liitetty yleisemmin ihmisoikeuksiin ja tasa-arvoon. Selvää on, että sen paremmin Yhdysvalloissa kuin Suomessakaan pelkääntään vähemmistöön kuuluminen ei saisi olla erityisopetuksen perusteena.

Valtavirran keskiluokkaisessa koulutusjärjestelmässä kuuluminen vähemmistöön ja myös esimerkiksi työväenluokkainen perhetausta ovat voineet johtaa poikkeavaksi määrittelyyn.⁴⁷ Romani- ja maahanmuuttotaustaisten oppilaiden yliedustuksesta erityisluokilla on käyty keskustelua myös Suomessa.⁴⁸ Esiin on nostettu muun muassa erityisopetuksessa käytettyjen testien kulttuuri- ja kielisidonnaisuus⁴⁹ sekä paikkakunta-kohtainen perinne ohjata romaniperheistä tulevia lapsia erityisopetukseen.⁵⁰

Erityisopetus on suuntautunut erilaisten oppimisvaikeuksien kuntouttamiseen, ja se on merkittävä osa hyvinvointipalveluiden kirjoa. Maahanmuuttotaustaisuus ei itsessään edelleenkään ole erityisopetuksen peruste. Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa kuitenkin todetaan, että tasa-vertaisten oppimisvalmiuksien saavuttamiseksi maahanmuuttotaustaiselle oppilaalle voidaan antaa tukea myös muilla kuin kielellisillä osa-alueilla ja heille voidaan laatia oppimissuunnitelma osana kotoutumissuunnitelmaa.⁵¹

Siirryttäessä kaikille yhteisestä peruskoulusta toiselle asteelle myös tuki jakautuu eri tavalla. Erityisopetus ja ammatillinen koulutus ovat historiallisesti nivoutuneet yhteen, sillä erityisopetuksen syntyajoista lähtien ammattiin ja työhön kasvattaminen on ollut yksi keskeinen tapa kouluttaa kulloinkin poikkeavina pidettyjä nuoria.⁵² Nykyinen ammatillisen

koulutuksen lainsäädäntö määrittelee ammatillisen erityisopetuksen siten, että ”erityisellä tuella tarkoitetaan opiskelijan tavoitteisiin ja valmiuksiin perustuvaa suunnitelmallista pedagogista tukea sekä erityisiä opetus- ja opiskelijajärjestelyjä”.⁵³ Erityistä tukea tarjotaan sitä tarvitseville periaatteessa kaikissa ammatillisissa oppilaitoksissa, ja valtaosa erityisopiskelijoista onkin nykyään mukana yleisopetuksessa.⁵⁴ Lisäksi järjestelmään kuuluu edelleen kuusi ammatillista erityisoppilaitosta. Erityisoppilaitosten opetusta kutsutaan vuonna 2018 voimaan tulleessa uudessa lainsäädännössä vaativaksi erityiseksi tueksi.⁵⁵ Samoin kuin perusopetuksessa, maahanmuuttotaustaisuus tai vieraskielisyys ei ammatillisessa koulutuksessakaan ole suoraan erityisen tuen peruste. Uuden lainsäädännön taustalla olevassa hallituksen esityksessä kuitenkin korostetaan, että ammatillisen koulutuksen uudistuksessa pyritään edistämään erityisesti maahanmuuttotaustaisten henkilöiden kouluttautumista.⁵⁶

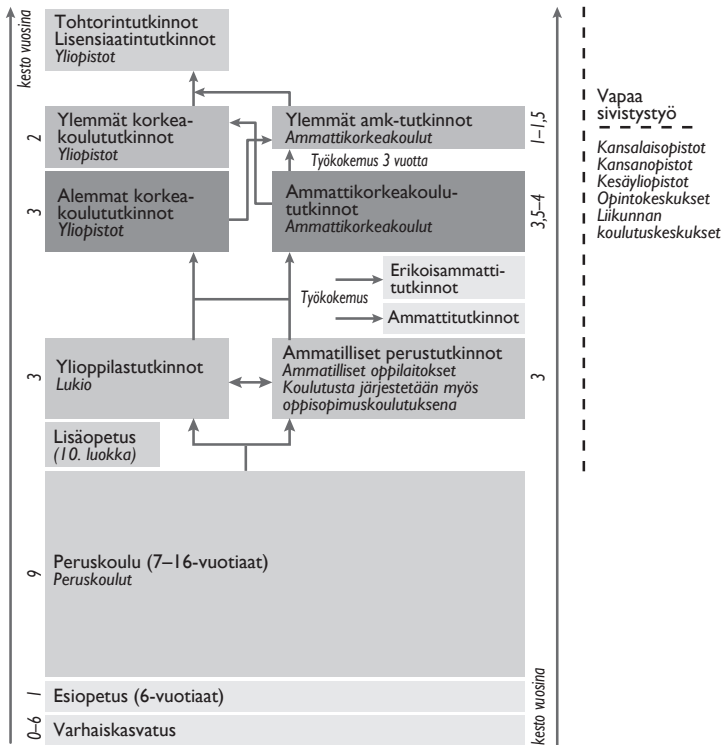
VALMA-koulutus on myös osin erityisopetuksellista toimintaa, koska koulutuksen keskeisiin kohderyhmiin kuuluvat erilaista tukea opinnoissaan tarvitsevat opiskelijat, esimerkiksi koko perusopetuksen ajan erityisopetuksessa opiskelleet nuoret mutta myös maahanmuuttotaustaiset nuoret. Vuoden 2018 ammatillisen koulutuksen uudistus on muokannut oppilaitosten toimintakulttuuria vahvasti: lähtökohtaisesti pyritään kohti yksilöllisempiä koulutuspolkuja, joiden varrella erityisopetuksellista tukea tarjotaan sitä tarvitseville. Reformi on tuonut mukanaan myös kaikille ammatillisen koulutuksen opiskelijoille laadittavan henkilökohtaisen osaamisen kehittämissuunnitelman (HOKS), jossa ovat mukana myös mahdolliset ohjaus- ja tukipalvelut.⁵⁷

Ennen vuotta 2019 lukiokoulutuksessa ei ollut lakisääteistä erityisopetusta, mikä on ollut merkittävä epäkohta

toisen asteen tukijärjestelmässä.⁵⁸ Niinpä ammatillisesta koulutuksesta on muodostunut ilmeisin vaihtoehto niille nuorille, joilla akateemisista vahvuuksista huolimatta on selkeitä tuen tarpeita. Tämä on havaittu myös maahanmuuttotaustaisten nuorten tapauksessa.⁵⁹ Useissa suuremmissa kunnissa onkin jo aiemmin perustettu tarvelähtöisesti lukion erityisopettajan tehtäviä. Valtakunnallisesti tämä on kuitenkin ollut melko sattumanvaraista toimintaa. Yleisesti lukion erityisopettajan työtä ohjaavat ylioppilaskokeiden erityisjärjestelyt. Ylioppilastutkintolautakunta (YTL) on kirjannut mahdollisia tukitoimia, joihin opiskelijoilla voi olla ylioppilaskirjoituksissa oikeus esimerkiksi kuulovamman, lukivaikeuden, sairauden tai muun vamman vuoksi. Tuki voi tarkoittaa esimerkiksi lisäaikaa, erityisiä tilajärjestelyitä tai haitan tai vamman huomioimista kokeen arvostelussa.⁶⁰ Vieraskielisten opiskelijoiden on puolestaan mahdollista saada ylioppilaskokeessa arvosanan korotus, mikäli siihen voidaan vieraskielisyyden perusteella katsoa olevan perusteita. Kuten muitakin tukitoimia, myös vieraskielisyyteen perustuvaa arvosanan korotusta haetaan ennen ylioppilaskokeiden suorittamista YTL:ltä, joka päättää mahdollisten tukitoimien myöntämisestä.⁶¹

ERIYTYNEET OHJAUKSEN JA TUEN RAKENTEET

Vuosikymmenten aikana Suomen koulutusjärjestelmän erilaiset ohjaus- ja tukimenettelyt ovat monipuolistuneet ja valtavirtaistuneet, mutta kokonaiskuvan hahmottaminen ei ole helppoa. Opetus- ja kulttuuriministeriön laatima koulutusjärjestelmää esittelevä kaaviokaan (kuvio 1.1) ei onnistu kuvaamaan kaikkia järjestelmään sisältyviä vaihtoehtoisia etenemisreittejä.⁶² Kaaviosta puuttuvat kokonaan esimerkiksi valmentavat koulutukset.

Kuvio 1.1. Suomen koulutusjärjestelmä opetus- ja kulttuuriministeriön mukaan. LÄHDE: OKM 2019.

Koulutussiirtymille ja niiden ohjaamiselle asetetaan virallisissa asiakirjoissa toisistaan poikkeavia tavoitteita sen mukaan, miltä koulutusasteelta siirrytään ja mihin sekä mikä ohjauksen kohderyhmä on. Siirtymä peruskoulusta eteenpäin hahmotellaan valtakunnallisissa opetussuunnitelman perusteissa suoraviivaiseksi reitiksi joko ammatilliseen oppilaitokseen tai lukioon. Kaikkien oppilaiden odotetaan tekevän kykyjensä ja kiinnostuksensa mukaisia yksilöllisiä valintoja. Erityisen tuen

tarpeessa olevat oppilaat muodostavat poikkeuksen tästä siirtymän ideaalista: heidän siirtymänsä kuvataan lähtökohtaisesti tuetuiksi ja erityisjärjestelyjä vaativiksi.

Kymppiluokkaa ja ammatillista koulutusta sekä siihen valmentavaa koulutusta koskevat opetussuunnitelma-asiakirjat rakentavat kuvaa prosessinomaisesta ja päämääräsuuntautuneesta siirtymästä, jossa ohjauksella tuetaan opiskelijan etenemistä ammatillisten opintojen kautta työelämään. Ohjauksen merkitys on kokonaisvaltaisempi kuin peruskoulun opetussuunnitelmassa: nyt tunnistetaan ja tunnustetaan erilaiset vaihtoehtoiset etenemisreitit ja erityisen tuen tarpeet, esimerkiksi oppimisvaikeudet ja puutteet elämönhallintataidoissa.

Lukiossa ja siihen valmentavassa koulutuksessa käsitys ohjauksen tavoitteista on toisenlainen kuin kahdessa edellisessä tapauksessa. Lukiossa ohjausta pidetään keinona tukea yksilöllisiä oppimisprosesseja, opiskelutaitoja ja valmiuksia jatko-opintoihin. Ohjaamisen ja tukemisen painopiste on pitkälti ylioppilaskirjoituksissa. Uudessa lukiolaissa on säädetty ensimmäistä kertaa myös lukion opiskelijan mahdollisuuksista ja oikeuksista saada yksilöllistä tukea ja ohjausta.⁶³ Tämä laajennus kiinnittyy koko ikäluokan kouluttamisen periaatteen, joka kattaa kaikki tukea tarvitsevat nuoret.

Maahanmuuttotastaisten nuorten tuesta ja ohjauksesta annetaan asiakirjoissa varsin vähän ohjeita kautta linjan. Selkeimmin tämä kohderyhmä otetaan huomioon *Lukioon valmentavan koulutuksen perusteissa*; se onkin maahanmuuttotastaistalle nuorille suunnattu koulutusvaihtoehto. Myös uudessa lukiolaissa sekä Antti Rinteen hallitusohjelmassa nostetaan esiin maahanmuuttotastaisten nuorten tarpeet yksilölliseen tukeen ja ohjaukseen.⁶⁴

LUKU 1

1. Kouluhallitus 1976.
2. Kouluhallitus 1976.
3. Pietikäinen 2007.
4. Valtioneuvosto 2019.
5. Kivirauma 1993.
6. Pietikäinen 2007; Holopainen, Kalalahti & Varjo 2017.
7. Ks. esim. Niemi 2015; Niemi, Mietola & Helakorpi 2010; Lappalainen & Hotulainen 2007; Bätevik & Myklebust 2006; Jahnukainen & Helander 2007.
8. Järvinen & Jahnukainen 2001.
9. Jahnukainen 2005b.
10. Jahnukainen 2005a.
11. Individuals with Disability Education Act Amendments of 1997.
12. Jahnukainen 2001.
13. Ks. Niemi 2015.
14. Jahnukainen, Laaksonen & Niemi 2018.
15. OPH 2014a.
16. L 1295/2013.
17. OPH 2014a, 151.
18. A 422/2012.
19. OPH 2014a.
20. OPH 2014a.
21. OPH 2014a.
22. OPH 2018.
23. L 787/2014.
24. OPH 2015a, 65.
25. OPH 2015a.
26. OPH 2015a.
27. OPH 2015b.
28. A 942/2014.
29. OPH 2015b.
30. OPH 2015b.
31. OPH 2015b.
32. Vieraskielisten opiskelijoiden on mahdollista saada ylioppilaskokeessa arvosanan korotus, mikäli siihen voidaan vieraskielisyyden perusteella katsoa olevan perusteita.
33. OPH 2015b, 31.
34. L 714/2018.
35. HE 41/2018 vp; EV 57/2018 vp.
36. OPH 2014b.
37. OPH 2014b.
38. OPH 2014b.
39. OPH 2014b, 11.
40. OPH 2015c.
41. OPH 2015c; ks. Niemi 2015.
42. OPH 2015c, 2.
43. OPH 2015d.
44. OPH 2014b.
45. Jahnukainen ym. 2012.
46. L 624/2010.
47. Tomlinson 2005; Kivirauma 2008.
48. Suomessa tätä kysymystä enemmän huomiota on kuitenkin saanut muun muassa poikien yliedustus lähes kaikissa erityisopetuksen kohderyhmissä. Esim. Jahnukainen ym. 2012.
49. Laaksonen 2008.
50. Ks. Niemi, Mietola & Helakorpi 2010.
51. OPH 2014a.
52. Niemi 2015.
53. L 531/2017.

54. SVT 2017.
55. L 531/2017.
56. HE 39/2017 vp.
57. Tätä ennen erityisopetuksen oppilaille ammatillisessa opetuksessa tehtiin HOJKS (henkilökohtainen opetuksen järjestämistä koskeva suunnitelma) vastaavasti kuin perusopetuksessa.
58. Uudessa 1.8.2019 voimaan tulleessa lukiolaissa (714/2018) sekä erityisopetus että yksilöllinen ohjaus on huomioitu.
59. Souto 2016.
60. YTL 2019.
61. L672/2005, 8§.
62. OKM 2019; Niemi 2015.
63. HE 41/2018 vp.
64. Valtioneuvosto 2019.